

Dr Danilo Radojević:

SMISAO SPOROVA NEKIH ISTORIČARA OKO IZVORA ZA STARU CRNOGORSKU ISTORIJU

Najstarije crnogorsko historiografsko djelo, *Kraljevstvo Slavena* Popa Dukljanina, nezaobilazno je kao izvor za rekonstrukciju srednjovjekovne crnogorske historije. Neka mjesta u njemu izazvala su polarizaciju hrvatskih i srpskih historičara. Iz Dukljaninova djela saznajemo i o staroj podjeli Ilirika; u vrijeme kralja Svetopeleka Primorje (*Marittima*) podijeljeno je na dva dijela: od Dalme (Duvno) do Valdemina (Vinodol) - *Croatia Alba*, a od Dalme do Bambalone (vjerovatno Drač) - *Croatia Rubea*. Naziv *Crvena Hrvatska* ima indirektnu potvrdu kod Konstantina Porfirogenita i ruskog ljetopisca Nestora koji pominju *Bijelu Hrvatsku*. Dukljaninov pomen Crvene i Bijele Hrvatske bio je osnova za svojatanje Crnogoraca od strane jednog dijela hrvatskih historičara, kao i jedan od povoda za devalviranje Dukljanina kao izvora, od strane nekih srpskih historičara.

Poznati hrvatski historičar Vjekoslav Klaić raspravlja o tome koji teritorij je pokrивao naziv *Crvena Hrvatska*, pa kaže da je dubrovački hroničar Rastić (Resti) pod tim pojmom podrazumijevao Travuniju.¹ V. Klaić, pošto je opisao položaj Zahumlja, Travunije i Duklje, zaključuje da se u ovim oblastima nastanio "hrvatski narod, podijeljen tada u sedam etnografskih plemena".² On misli da se zemlja uz more, od Raše do Bojane, zvala Hrvatska, te da se dijelila na "sjevernu ili Bijelu Hrvatsku i na južnu ili Crvenu (oblasti Neretva, Humska zemlja, Travunija i Duklja)".³ Klaić dalje kaže da zemlja u zaleđu Hrvatske "pripada Srbima te se ta Srbija (Zagorje) dijeli na dvije oblasti: Rašu i Bosnu".⁴ Hrvati, po Klaićevom mišljenju, poslije naseljavanja u pomenute oblasti, uključujući Travuniju i Duklju, "nису stvorili (...) jedinstvenu državu, već su prema prirodnim prilikama svoje nove domovine i prema svojim plemenskim osebinama osnovali više oblasti, koje su bile jedna od druge više ili manje nezavisne".⁵ Svoju tvrdnju da su Duklja, Travunija i ostale pomenute oblasti bile naseljene Hrvatima V. Klaić temelji ne samo na Dukljaninovom pomenu Crvene Hrvatske, već i na tekstu mletačkog dužda Andreasa Dandola (1309-1354), za koga tvrdi da se nije poslužio Dukljaninovim *Kraljevstvom Slavena* kao izvorom, već da je "samostalno upotrijebio drugi izvor, koji je i Dukljanin rabio".⁶

Ferdo Šišić je izjednačio Dukljane (pretke Crnogoraca) sa Srbima, dopuštajući mogućnost da je u Duklji živjela i neka skupina naroda "koja se zvala Hrvati", ali da to ne znači da je Gornja Dalmacija bila dio hrvatske države, pa ni da se tu "radi o etničkim Hrvatima".⁷ Šišićevom tumačenju Dukljaninova pomena Crvene Hrvatske, kao i pomena Hrvata naporedo s Dukljanima u nekim bizantijskim izvorima (N. Brienij, N. Akominat), suprotstavio se dr. M. Šufflay,

¹ V. Klaić, *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija*, Hrvatsko kolo, 8, Zagreb 1927, 163.

² V. Klaić, *Povijest Hrvata*, I, Zagreb 1899, 33.

³ *Op. cit.*, 36.

⁴ *Op. cit.*, 37.

⁵ *Op. cit.*, 129.

⁶ V. Klaić, *Narodni zbor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju*, Zbornik Matice hrvatske o tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925, 15. - U istom Zborniku, I. Kukuljević, *Tomislav prvi kralj Hrvatske*, 79, iznosi tvrdnju da je Dukljaninovo djelo bilo poznato u Italiji u XIII i XIV vijeku, što bi značilo da ga je mogao koristiti A. Dandolo za svoju mletačku hroniku. - F. Šišić navodi i A. Dandola među one autore koji su, po njegovom mišljenju, koristili Dukljanina (*Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928, 55-56). - S. Puhiera, *Porijeklo naziva Crvena Hrvatska*, Istorijski zapisi, 1-2, 1958, 189, 191, misli daje dubrovački hroničar Resti preuzeo pojam *Crvena Hrvatska* iz Dukljaninova djela.

⁷ F. Šišić, *Komentar LPD*, 169-172.

naglašavajući da uz izvore koji pominju Hrvate na tlu današnje Crne Gore, ne postoje izvori koji bi dokazivali "da su se ti tadašnji Dukljani zvali Srbi".⁸

Ilarion Ruvarac se dotakao problema Crvene Hrvatske, ali znajući da nema argumenata da naučno ospori Dukljaninov pomen, nije htio da potraži argumentaciju, već je pribjegao satiričkoj metodi; on veli da "Crnogorci, na priliku, znadu i pominju neke banove i znadu za 'knjaza' i za 'Slovinstvo' (...) te bi, bože oprosti, mogao čovek čisto pomisliti, da ti današnji Crnogorci i nisu poreklom čisti Srbi, već neka smesa hrvatskoga i srpskoga naroda".⁹ Komentarišući Ruvarčev stav, Nikola Radojčić je ocijenio da je pitanje Crvene Hrvatske "zgodan predmet srpskih i hrvatskih prepiraka, jer malobrojni i nedovoljno pouzdani izvori ostavljaju dovoljno široko polje maštanju i nadmudrivanju".¹⁰ Može se primijetiti da Radojčić, kao ni drugi hrvatski i srpski historičari, ne govori o sopstvenoj nemoći da izađe iz protivrječnosti, da pomiri naučno saznanje i političke tendencije kojima služi. Radojčić je osjetio nedostatnost satiričkog Ruvarčevog tona pa mu zamjera da nije "uzimao na um da se s time ne tera šala".¹¹ U jednom drugom tekstu N. Radojčić kaže za Dukljaninov pomen Crvene Hrvatske da je to "velika neprilika" jer je "sasvim

⁸ Rijetki pomen srpskog imena u Crnoj Gori, i to isključivo u značenju vjerske pripadnosti pravoslavlju, javlja se tek u XVIII vijeku, ma da srpski historičar S. Stanojević, *Srpsko ime u zapadnim srpskim krajevima*, Srpski književni glasnik, VII, 1, Beograd 1902,44, misli da se ono javlja i u XVII vijeku: "Od XVII veka počinje se već i sam narod sve češće nazivati Srbima i u zemlji i na strani". Međutim, Stanojević griješi kada kaže da se naziv "naroda kao Srba" osobito ističe "u prepisci ruskog dvora u XVIII veku sa Crnogorcima", jer se tu koristi stvarno narodno ime - Crnogorci - Od XVI vijeka, u pismima katoličkih biskupa javlja se identifikacija pojmova *Rašani* i *pravoslavci*, zbog sjećanja na činjenicu da je centar Pečke patrijaršije u bivšoj Raškoj. Tako barski nadbiskup Marko Jorga, u izvještaju papskoj Propagandi (1700) kaže da u Mrkovićima, selu pored Bara, žive *Rašani* i *Turci*, tj. vjerom *pravoslavci* i *muslimani* (I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, 148). Naziv *Srbini*, u značenju vjerske pripadnosti (pravoslavac) u Crnoj Gori se počinje upotrebljavati i kao etnonim tek od sredine XIX vijeka djelovanjem izvanjaca, preko udžbenika koji su uvoženi iz Srbije i Vojvodine, cetinjske bogoslovije čiji je program urađen prema programu srpske bogoslovije u Beogradu, crnogorske publicistike koju su uređivali izvanjci, političkog kursa crnogorskog Dvora, i td. J. Subotić, književnik i urednik Letopisa Matice srpske (1817-1886), u recenziji *Povjesnice srpskog naroda* od D. Medakovića, suprotstavlja se Medakoviću i kaže da mitropolit V. Petrović (1709-1766) nije napisao srpsku već crnogorsku istoriju: "A crnogorski vladika Vasilije nie pisao kratku istoriju srpsku, kao što kaže g. Medaković, nego je pisao kratku istoriju crnogorsku" (Serbskoj letopis za god. 1853, I, Budim 1853). - Ima veliki broj potvrda o zamjenjivanju, od druge polovine XIX vijeka, imena Crnogorci u Srbi, ali ćemo navesti samo jedan primjer. Josip Krmpotić, hrvatski pjesnik, bio je u odredu austrijskih vojnika, kojima je komandovao Filip Vukasović, u Crnoj Gori, od marta do septembra 1788. god. Inspirisan borbom crnogorskog naroda, napisao je poemu *Pjesma Crnogorcem*, koju je objavio u Beču, 1789.g. Međutim, sto sedam godina docnije, u doba nabujalog srpskog nacionalizma kod pravoslavnog življa u Austro-Ugarskoj, Krmpotićeva poema je preštampana u zagrebačkom listu *Srbobran* (20. X 1896), pod naslovom *Srpska pjesma*.

⁹ I. Ruvarac, *Montenegrina*, 130. Interesantno je da je Ruvarac izrazio u pismima Lazaru Tomanoviću, crnogorskom državniku i historičaru, da su Crnogorci porijeklom Vlasi; u pismu od 28. III 1889. kaže da "Crnogorci uprav i nisu od starih Zečana, već Vlasi, koji su se docnije uvukli, doselili i sklonili u Crnu Goru iz Brda i sa Hercegovačkih planina" (L. Tomanović, *Iz jedne zbirke pisama zaslužnih Srba*, Godišnjica N. Čupića, XXXV, Beograd 1923, 243). Opet, u pismu od 12. V 1889, veli: "...da imam potanji podataka za moju misao o poreklu sadašnjih Crnogoraca, Brđana, Hercegovaca i Bokelja ne bih se ja ustručavao i zazirao i plašio ujedinjene Crne Gore i svih sedmoro Brđah s Hercegovinom i Bokom, već bi ustao i bez svake bojazni rekao, da su stari Srbi (...) koje izginuli koje izumrli, a ovi današnji Brđani i Crnogorci i mladi Hercegovci, da su većim delom porekla vlaščkoga, pa da su i današnji Bokelji i Dalmatinci i Srbi u Hrvatskoj i u Slavoniji kost od kosti i put od puti tih starih no još u starija vremena posrbljenih Vlaha" (op. cit., 243). Na tu temu on se vraće i u pismu od 26. IX 1894, pa kaže da se, ako bi došao u Crnu Goru, ne bi mogao uzdržati da ne kaže "kom Crnogorcima ili Brđaninima, da je poreklom Vlah - te bih onda svršio tu i ostavio kosti u Crnoj Gori" (op. cit., 249). Ove, i mnoge slične tekstove o Crnogorcima vrijedi danas proučavati, da bi se utvrdila istorija toga problema, uticaj političkih tendencija na stvaranje svijesti o narodnom biću.

¹⁰ N. Radojčić, *Ilarion Ruvarac i Crvena Hrvatska*, Zapisi, XII, 1, Cetinje 1933, 33.

¹¹ Op. cit., 22.

nejasan".¹² I Vladimir Ćorović se bavi Dukljaninovom Crvenom Hrvatskom, pa misli da je "ta mnogo osporavana Crvena Hrvatska postojala", ali da su je "srpska plemena iz unutrašnjosti, s više agresivnosti i vitalnosti, sužavala (...) i najposle je sasvim preplavila".¹³

Hrvatska historičarka Nada Klaić misli da "nema zapreke da prihvatimo Dukljaninove podatke o Crvenoj Hrvatskoj".¹⁴ Iako ne navodi argumente da otkloni sumnje u postojanje Crvene Hrvatske ona unosi pretpostavku da bi se Dukljaninov podatak mogao odnositi na one Hrvate koji su po kazivanju K. Porfirogenita došli iz Dalmacije u Ilirik. Nada Klaić zaključuje da bi trebalo pokušati rasvijetliti podatke koje daje Dukljanin.¹⁵ Zastupajući tezu da Dukljanin nije izmislio pojam *Crvena Hrvatska*, Ivan Ostojić misli da se to može dokazati činjenicom da se i u drugim izvorima, a ne samo kod Dukljanina, javlja pojam *Bijela Hrvatska* što je neosporna činjenica.¹⁶

Ivan Marković misli da su se u Duklju prvo naselili Hrvati: "Duklja, dakle, ili recimo Zeta, kao što i Zahumlje i Travunija, sve do X veka bijaše oblast hrvatske kraljevine", a da je za vrijeme ratova pod carom Simeonom (925-927) došlo do preseljavanja Srba (Srbi "na gomile bježahu iz domovine i preseljavahu se u hrvatske krajeve; te malo po malo oteše mah u Zeti, u Zahumlju i Travuniji").¹⁷

Ljudmil Hauptmann, pri analizi djela *De administrando imperio* Konstantina Porfirogenita izvršio je upoređivanje glava 30. i 31, u kojima se pominju Hrvati (njihovo doseljavanje) sa glavom 32, u kojoj se govori o porijeklu Srba i utvrdio da "ili car uopće nije ništa znao o počecima srpskoga naroda, te se zbog toga poslužio hrvatskim kalupom, ili je imao pred sobom samo jednu tradiciju, zajedničku Hrvatima i Srbima".¹⁸ Hauptmann utvrđuje da

¹² N. Radojčić, *Šišić Ferdo, Letopis popa Dukljanina*, Slavia, VIII, 1, Praz 1929, 176.

¹³ V. Ćorović, *Historija naroda Jugoslavije I*, 242. - Pošavši od jednog broja hrvatskih naučnika (F. Rački, A. Pavić, I. Marković i dr.) koji su tumačili Dukljaninov pomen Crvene Hrvatske i bizantijske izvore koji pominju naporedo Dukljane i Hrvate, došao je S. M. Štedimlja do pogrešnog zaključka da su Crnogorci u svoju današnju zemlju "došli kao Hrvati i pod tim imenom u njoj živjeli nekoliko vjekova, a tek kasnije, kad je bila stvorena srednjevjekovna srpska država, u čiji je sastav ušla prethodnica današnje Crne Gore, Zeta, počela je pod uticajem i pritiskom autoriteta nove države da se gubi hrvatska u korist srpske nacionalne svijesti kod predaka današnjih Crnogoraca" (S. M. Štedimlja, *Osnovi crnogorskog nacionalizma*, Zagreb 1937, 9). Ovi stavovi S. M. Štedimlje jednako su nenaučni koliko i tvrdnje da su Crnogorci dio srpskog etnosa, koje zastupaju srpski historičari i jedan dio prosrpski orijentisanih crnogorskih historičara i javnih radnika (vidi: D. M. Radojević, *Kontinuitet jedne antinacionalne - anticrnogorske - politike*, Kritika, 8, Zagreb 1969, 584). Inače, S. M. Štedimlja je smatrao da su Crnogorci, zbog posebne historijske sudbine i kulturne orijentacije, "kroz nekoliko vijekova postali jedna duhovna zajednica", te su "danas, narod sa svim atributima značenja te riječi" (S. M. Š., *ibid*).

¹⁴ N. Klaić, *Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII st.*, Zagreb 1967, 20.

¹⁵ *Op. cit.*, 21.

¹⁶ I. Ostojić, *Vjerodostojnost sadržaja IX glave Ljetopisa popa Dukljanina*, Krapina 1968, 20. - Ovim pomenima Bijele Hrvatske može se pridružiti i zapis anonimnog autora iz XII v., o posjeti hrvatske delegacije ugarskom dvoru. (Vidi: F. Šišić, *Splitski anonim, Priručnik izvora hrvatske historije.*, 321). - Pojmom *Crvena Hrvatska* bavio se N. Županić, *Značenje barvnega atributa v imenu "Crvena Hrvatska"*, Etnolog X-XI, Ljubljana 1937-39, 355-371, đe iznosi pretpostavku da je naziv nastao pod uticajem Avara, koji su bojom označavali strane svijeta: modra - istok, bijela - zapad, crna - sjever, crvena - jug, ljubičasta - sredinu.

¹⁷ I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902, 12. - A. Pavić, *Cara Konstantina VII Porfirogenita De administrando imperio*, 29-36, Zagreb 1906, 15, kaže da nije "u Dukljanskoj arhontiji nestao narod hrvatski", već da su "srpski" župani i kneževi zamijenili "hrvatske". - Suprotno Paviću piše S. Puhiera, *Porijeklo naziva Crvene Hrvatske*, Istorijski zapisi, 202: "Istorija (...) zna (sic!) da su u Dioklitiji i u susjednim oblastima imali vlast primorski srpski župani već u VII v."

¹⁸ Lj. Hauptmann, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik 1931, 19.

Porfirogenit "ne raspolaže nikakvom tradicijom, da bi bila Duklja srpska".¹⁹

Govoreći o "najranijem" "pomenu" Srba u dukljanskim oblastima i hrvatskom primorju, između rijeke Cetine i grada Bara, Ljubomir Jovanović veli da "imamo jedan izvor i u njemu spomen o srpskom imenu u tim krajevima", misleći na akta splitskih sabora (925. i 927) jer se, kako zaključuje Jovanović, "bez dvoumljenja" može protumačiti da "Urborum" znači "Serborum".²⁰ Jasno je, međutim, da oblik *urbonim* (lat. *urbs, is*) znači - stanovništvo gradova.

Uvjereno da je Gornja Dalmacija (od Cetine do Drima), što bi odgovaralo spornoj Crvenoj Hrvatskoj, pa tako i zemlje dukljanske tetarhije, - pripadala Hrvatskoj, izrazio je i Dominik Mandić. On misli da bi hrvatski istoričari trebali obrađivati dukljansku istoriju kao hrvatsku, posebno vrijeme dukljanskog kraljevstva XI i XII vijeka.²¹ Tako Mandić ostaje na istoj ravni sa srpskim istoričarima koji korporiraju crnogorsku istoriju srednjega vijeka, u srpsku. U skladu sa svojim osnovnim opredjeljenjem on i u vezi pomena Jovana Skilice makedonskog ustanka (1073), utvrđuje da su stanovnici zemlje dukljanskog kralja Mihaila - "Hrvati".²²

Polazeći od Porfirogenitove tvrdnje da se jedan dio Hrvata izdvojio iz Dalmacije i naselio u Ilirik, neki hrvatski istoričari su tumačili da je u pitanju Praevalis, pozivajući se na Skilicu i Kedrena, koji su crnogorske planine nazivali "Ilirskim gorama", a Ana Komnina - područje dračke teme "Ilirikom".²³ Ovoj konstataciji suprotstavljaju se neki srpski autori tvrdnjom da Hrvati nijesu mogli naseliti Ilirik jer i Porfirogenit i Dukljanin ubrajaju Duklju u Dalmaciju. I jedni i drugi istoričari gube iz vida da je *Ilirik*, sve do Dioklecijanove administrativne podjele, bio širi pojam od pojma *Dalmacija*. Kod starih autora čest je slučaj upotrebe i ranijih naziva, pa i zaključivanje o stvarnom značenju nekog izvora mora biti opreznije. Ako i utvrdimo da su pomenuti bizantijski autori koristili termin *Ilirik* u starom značenju, pa da je u njemu mogla biti i Duklja, to opet ne znači da su se Hrvati doselili u Duklju.

Iako se u Dukljaninovom *Kraljevstvu Slavena* jasno opisuju pojedine oblasti dukljanske tetarhije, tako da su, ma da transformisane, u većini i danas uočljive, neki autori zanemaruju jednu od četiri teritorije - Podgorje; opravdanje za zaobilaženje nađeno je u činjenici da Submontanu (Podgorje) ne spominje Konstantin Porfirogenit u spisu *De administrando imperio*. Jedna od konstatacija o Podgorju je i ta da je ono "prijelazna, dosta nestabilna oblast između Zahumlja, Travunije i Duklje" s jedne i "Srbije" s druge strane.²⁴ Na *Podgorje* kao pojam, čuva sjećanje docniji termin - *Brda* (danas sjeverni dio Crne Gore). Dukljanin u opisu Submontane (Podgorja) navodi imena jedanaest župa koje su ga sačinjavale; jedan broj naziva nekadašnjih župa nalazimo i danas na crnogorskoj teritoriji (Morača, Komarnica, Piva, Gusinje, Kom i dr.).²⁵ Konstantin Jireček se naslanja na Dukljanina kada kaže da se Srbija u odnosu na Duklju,

¹⁹ Lj. Hauptmann, *op. cit.*, 21-22.

²⁰ Lj. Jovanović, *O prošlosti Bosne i Hercegovine I*, Beograd 1909, 117. Navedeno tumačenje prihvata R. Novaković, *Gde se nalazila Srbija*, Beograd 1981, 92.

²¹ D. Mandić, *Crvena Hrvatska*, Čikago, 1972, 311. Mora se reći da je D. Mandić u jednom stepenu sazrio jer on smatra da su sadašnji Crnogorci narod, nekako iznikao iz hrvatskog naroda: "A današnje Crnogorce, u kojima teče krv starih Hrvata, valja da Hrvati sa simpatijama susreću i pomažu njihovu borbu za neovisnošću i samostalnošću Crne Gore i crnogorskog naroda" (*op. cit.*, 312).

²² D. Mandić, *op. cit.*, 169.

²³ V. Foretić, *Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim osvrtom na Crvenu Hrvatsku*, Dubrovnik, XII, 4, Dubrovnik 1969, 59.

²⁴ V. Foretić, *op. cit.*, 69.

²⁵ *Ljetopis popa Dukljanina*, antol. crnogorske knjiž. Luča, 19, Titograd 1967, 228.

Travuniju i Zahumlje nalazila "s one strane vododelnice između Adrije i Dunava".²⁶ Da je ovu granicu Dukljanin opisao ne fiksirajući tačne međe, vidi se po tome što jedan dio Podgorja, kao na primjer Piva, leži s one strane linije razvođa koju neki autori, formalistički tretirajući Dukljanina, oštro naznačuju. Osim toga, u vatikanskom rukopisu *Kraljevstva Slavena* javljaju se termini *Sumbram*, *Surbiam*, *Sorbium* koje ne treba mehanički prevoditi sa - *Srbija*.²⁷

Kad je u pitanju ubiciranje pojedinih župa, neki autori slobodno tumače nazive, pa tako Miloš Blagojević prebacuje *Guisemo* (Gusinje) u dolinu Neretve, "razrješavajući" da je "Guisemo isto što i Viševa oko izvorišta Neretve".²⁸ Za *Kom*, iako istovjetan oblik pojma, u obliku oronima, nalazimo u Crnoj Gori, - Blagojević smatra da bi to "bio kraj oko današnjeg Glavatičeva" (u gornjem toku Neretve).²⁹ Blagojević kaže da se Dukljaninova tvrdnja o Podgorju, kao jednom od četiri dijela dukljanske države, "uslovno može uzeti kao tačno" jer ako bi Podgorje pripadalo dukljanskoj državi, "bila bi prekinuta neposredna veza između Srbije - na jednoj strani, i Travunije, Zahumlja i Paganije - na drugoj strani". Zato on, da bi riješio problem te veze, izvodi zaključak, bez argumentacije, da su "Srbiji" pripadale županije koje Dukljanin "ubraja u Podgorje".³⁰ Blagojević ne prihvata granice Duklje koje nalazimo u *Kraljevstvu Slavena* jer mu se ne poklapaju sa "političkim granicama" hipotetičke ranofeudalne srpske države, niti sa teritorijom na kojoj on vidi da se do X vijeka "učvrstila etnička svest Srba".³¹ Razumije se, Blagojević se slobodno ponaša kad je u pitanju utvrđivanje granica srpske etničke svijesti.³²

Dukljanin jasno određuje položaj Raške, da se prostirala od Drine - prema istoku do grada Lipljana i rijeke Laba na Kosovu. Međutim, F. Šišić mijenja oblik toponima *Lupiam*, koji je sačuvan u latinskom rukopisu djela, u *Lapiam* i tumači ga kao *Lab*, iako je izvorni oblik u vatikanskom rukopisu - *Lupiam* - tek neznatno izmijenjeni naziv rimskoga grada Ulpiane, tj. Lipljana, jednog od najznačajnijih rimskih gradova u unutrašnjosti Balkana, koji je i u Dukljaninovo vrijeme bio jedan od nekoliko episkopska centra tih krajeva, pa ga iz toga razloga i pominje naš autor kao markantni orijentir. To mijenjanje naziva *Lupiam* u *Lab* još je čudnije kad se u *Kraljevstvu Slavena*, odmah poslije Lipljana, pominje čisti oblik toga hidronima ("usque ad Lupiam, et Lab").³³ Šišić usvaja talijanski prijevod Mavra Orbinića, u kome je od rijeke Lab načinjeno "paludem Labeatidem", što bi u prijevodu značilo Labeatsko, odnosno Skadarsko jezero. Dakle, iako u originalu piše da se Raška prostire od rijeke Drine - prema istoku "do Lipljana i Laba", Šišić pretvara *Lab* u "Skadarsko jezero", a *Lipljan* u "Lab" i na taj način pomjera granice Raške na jug.³⁴

²⁶ K. Jireček, *Istorija Srba I*, Beograd 1922, 86. - V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 342, kaže da se teritorija Duklje prostirala "do izvora Pive".

²⁷ D. M. Radojević, *Neistorijska paradoksanja S. Mijuškovića o Dukljaninu*, Kritika, 6, Zagreb 1969, 375.

²⁸ M. Blagojević, *Pregled istorijske geografije srednjevekovne Srbije*, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 20, Beograd, 1983, 56.

²⁹ M. Blagojević, *ibid.*

³⁰ M. Blagojević, *op. cit.*, 56.

³¹ M. Blagojević, *op. cit.*, 59.

³² L. Niederle, *Puvod a počatky Slovanu južnich*, 2, Praze 1910, 391, kaže da se jezgro Srbije nalazilo kod Tare, Lima i Ibra. - F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 295, misli da se Srbija nalazila u "porječju Pive, Tare, i donje Drine". - M. Vego, *Povijest Humske zemlje*, Samobor 1937, smatra da je granica Raške bila "gdje je Goražde", da je uključivala doline Čehotine i Lima.

³³ Vidi fotokopiju vatikanskog ruk., *Ljetopis popa Dukljanina*, Titograd 1967, 133.

³⁴ U vezi pomjeranja granice Raške do Skadarskog jezera, R. Novaković primjećuje da "ni Dukljanin nije mogao protezati granice Raške do Skadarskog jezera, odnosno da *et Lab* ne treba zamenjivati sa Labeatskim (Skadarskim) jezerom, najbolje nam potvrđuje povelja vizantijskog cara Vasilija II iz 1019. i 1020. g.". U povelji je, među 16 episkopija Ohridske arhiepiskopije, pomenuta i Lipljanska eparhija, koja je zauzimala prostor između Prizrenske i Beogradske eparhije (R. Novaković, *Gde se nalazila Srbija*, Beograd 1981, 105).

Manipuliranje bizantijskim izvorima stalna je pojava. Jedan broj autora izbjegava da primijeti u njima protivurječnosti, zapravo ih i koristi u vannaučne svrhe. Kad su u pitanju Dukljani ne pokušava se utvrditi zbog čega kod istog bizantijskog autora vrlo često nalazimo njihovo različito nominiranje. Ti autori, kad im to odgovara, ne dovode u pitanje stvarnu obaviještenost starih pisaca. Zato se, da bi dokazali svoju unaprijed formulisanu tezu, služe odbirom onih citata koji im odgovaraju. Ljudmil Hauptmann veli da nejasnost nekih stavova kod K. Porfirogenita "hrani našu nauku već više od sto godina svojim hipotezama".³⁵

Poslije Konstantina Porfirogenita, više od jednog stoljeća ne javljaju se pomeni Duklje i susjednih zemalja u izvorima. Tek pri kraju XI stoljeća javlja se Jovan Skilica (oko 1018-1097), koji donosi više osobito značajnih podataka o nekim dukljanskim ličnostima i dukljansko-bizantijskim bitkama. Opisujući dukljanskog (crnogorskog) kneza Vladimira, Skilica naziva Duklju - *Trimalija*: "Jer dok je Trimalijom i obližnjim oblastima vladao Vladimir (...)"³⁶. Komentarišući to mjesto, J. Ferluga veli da su *Tribalija* i *Srbija*, kao i *Tribali* i *Srbi* - "sinonimi", što bi značilo da je Skilica učinio tautologiju: *Tribalija (Srbija)* i *Srbija*; *Tribali (Srbi)* i *Srbi*. Međutim, očigledno je da Skilica na ovom mjestu pominje Duklju i Dukljane (nazivajući njihovu zemlju *Tribalijom*, a njih *Tribalima*) i *Srbiju* i *Srbe*. Četrdeset godina prije Ferluge pokušao je Nikola Radojčić objasniti neka mjesta kod Skilice, Nikifora Brienija i Jovana Zonare - tumačeći ih kao sinonime, odnosno da kod tih bizantijskih historičara nominacije *Hrvati*, *Tribali*, *Srbi* - uvijek znače "Srbi". Radojčić ovakve primjere svaki put tumači kao "pleonazam".³⁷ Kad opisuje povratak kneza Vojislava iz Carigrada, J. Skilica daje podatak da je Vojislav "zauzeo ilirske planine i Tribale i Srbe, i okolna plemena podložna Romeima napadao i pljačkao".

Skilicičin pomen zauzimanja "zemlje Srba" odnosi se na Vojislavljev prodor u Rašku "do gornje Drine" (F. Rački), a po Dukljaninu - "et obtinuit terram usque in Apliza", što F. Šišić tumači kao *Toplica*. Zato Vojislava i naziva Skilica "arhontom Srba". Skilica još veli da je tom prilikom Vojislav proćerao iz tih oblasti Teofila Erotika, bizantijskog stratega. U opisu velike dukljansko-bizantijske bitke na Tuđemilu (1042. g.) Skilica pominje Tribale i Srbe. Radojčić, držeći se sinonimike kao izlaza, kako smo već napomenuli, kaže da bi na osnovu ovoga mjesta kod Skilice "mogli misliti da i Srbi i Tribali nisu baš isto, jer se zasebno spominju". Sam Radojčić naglašava da je bizantijskim piscima bilo mrsko pisati imena "varvarskih naroda" pa da su ih nazivali po imenima starih naroda koji su ranije živjeli u istim oblastima.³⁸ Tačnije je, međutim, reći da bizantijski pisci koriste taj metod najčešće kada je neki narod pobunjen, dakle, kad žele izazvati kod bizantijske publike otpor prema pobunjenicima, na temelju asocijacije na one stare narode koji su kod Helena već bili postali simbol barbarstva i pobune. Takvo značenje imalo je u antičkoj Grčkoj i ime *Tribala*, tračkog plemena, pa su simbolično nazivani po njima pobunjenici u granicama bizantijskog političkog interesa. Uzgred treba dodati da su bizantijski autori izražavali mržnju prema pobunjenim narodima, željeli su da im se ime ne očuva, naročito kada su u borbi s nekim od njih bitke gubili. Skilica je, kao savremenik, odlično znao kakve je poraze doživjela bizantijska vojska od dukljanske, od 1036-1042. g. O bitki na Tuđemilu sam je ostavio detaljan opis. Kada sve to imamo u vidu, onda je jasno da se u navedenom tekstu ne radi o "pleonizmu", već da pisac naziva Dukljane (pretke današnjih Crnogoraca) - *Tribalima*, pogrdnim imenom kojim se, u sličnim situacijama, služio još i Demosten. Prema tome, u

³⁵ Lj. Hauptmann, *op. cit.*, 17.

³⁶ *Vizantijski izvori*, III, 117.

³⁷ N. Radojčić, *Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantijski izvori XI i XII v. Jovan Skilica, Nikifor Vrienije i Jovan Zonara?*, Glasnik Skopskog naučnog društva, II, 1-2, Skoplje 1926, 6.

³⁸ N. Radojčić, *op. cit.*, 1.

Skiličinom tekstu se pominju Dukljani kao Tribali kada kaže da bizantijska vojska "krenu na Tribale" da savlada Vojislava, te da "upade u zemlju Tribala". Pomenute Srbe, kao ratnike, u ovom odjeljku, možemo shvatiti u značenju mobilisane vojske iz onijeh oblasti na koje je Vojislav proširio dukljansku državu.

Kao potvrdu da je Skilica upotrebljavao naziv *Tribali* za Dukljane - možemo navesti i mjesto koje govori o nasljedniku kneza Vojislava: "Tada Mihailo, Stefanov sin, koji je poslije oca bio postao vladar Tribala i Srba..."³⁹

Nikifor Brienije (1062-1137), unuk istoimenog bizantijskog vojskovođe, muž carice Ane Komnine, pominje Dukljane: "S druge, opet, strane Hrvati Dukljani, pobunivši se, cio Ilirik zlostavljahu". Dalje kaže da bizantijski vojskovođa "povede vojsku protiv Dukljana i Hrvata".⁴⁰ Kao što se vidi, Brienije je dosljedno upotrebljavao ime *Dukljani*, jasno ih odvajajući od Hrvata. Hauptmann pokušava da objasni da Brienijev pomen Dukljana i Hrvata ne označava različita "plemena". Zato, koristeći metod kojim se služio i N. Radojčić, proglašava ta mjesta kod Brienija za "pleonazme", koji bi trebali da predstavljaju "iste ljude jedanput geografski, drugi put plemenski", pa zaključuje da su "Dukljani zapravo Hrvati".⁴¹

Nikola Radojčić, pokušavajući da u Brienijev pomen sprege Hrvata i Dukljana ubaci odrednicu *Srbi*, od dvojnog "pleonazma" pravi trojni, pa mu je pomen Hrvata samo "pleonastički" dodatak uz Dukljane, ili sinonim za Srbe.⁴²

Podatke iz Skiličinog djela preuzima Jovan Zonara, pa koristi i imena starih naroda u pežorativnom smislu: dukljanskog (crnogorskog) kneza Vojislava naziva Skitom ("neki skitski čovjek, po imenu Vojislav"). Prema Zonari, knez Vojislav je sa svojom vojskom pljačkao "obližnja i Romejima potčinjena plemena Tribala i Srba". Iz ovoga izlazi da je Vojislav stranac (Skit) koji je pljačkao Tribale (Dukljane) i Srbe. Zonara nije dobro razumio svoj izvor (Skilicu) koji je govorio o Vojislavu kao vođi ustanka i napadaču na "okolna plemena podložna Romejima".

Bizantijska historičarka i carica Ana Komnina, u svome djelu *Aleksijada* (završeno 1148), izražava otpor prema dukljanskoj kraljevskoj tradiciji koja je bila priznata od Rima (pape), pa kraljeve Bodina i Mihaila naziva egzarsima ("Bodina i Mihaila, egzarha Dalmata"), što je u Bizantu označavalo visoki vojni čin. Osim toga, Ana tokom cijelog svog izlaganja upotrebljava naziv *Dalmacija*, a za narode na toj teritoriji ima samo jedno ime - *Dalmati*. Priređivač ovog teksta B. Krekić netačno izjednačava Anine *Dalmate* sa Srbima, jer A. Komnina taj termin koristi za stanovnike bivše provincije Gornje Dalmacije i okolnih zemalja koje su bile u granicama Duklje u vrijeme kralja Bodina. Da je to tako, vidi se i iz Aninog teksta kada govori da je njen otac, car Alksije, pisao komandantu Drača da protivu Normana okrene Bodina i Dalmate ("naredi da to isto rade Bodin i Dalmati").⁴³

Tendencioznost priređivača teksta Ane Komnine (B. Krekić) vidi se i iz nekih naslova objavljenih odlomaka. Jedan od tih naslova glasi: *Bodinovi Srbi uznemiruju Normane*,⁴⁴ iako kod Ane, u njenom jeziku, *Dalmacija* i *Dalmati* imaju drugo, šire značenje. Pošto je Bodin posjedovao i Rašku, ljudi o kojima je riječ, što napadaju i uznemiravaju Normane, mogli bi biti i Srbi, ali mi, ipak, iz te vijesti ne možemo izvući takav zaključak pa je jedino pravilno zadržati terminologiju autora. Inače, Ana jednom i odvaja Srbiju od Dalmacije, što se vidi kada govori da

³⁹ *Vizantijski izvori*, III, 162.

⁴⁰ *Op. cit.*, III, 238-241.

⁴¹ Lj. Hauptmann, *op. cit.*, 23.

⁴² N. Radojčić, *op. cit.*, 1.

⁴³ *Vizan. izvori*, III, 379.

⁴⁴ *Op. cit.*, 383.

jedan dio bizantijske vojske čuva "klance prema Srbiji i Dalmaciji".⁴⁵

Ana Komnina svaki put označava dukljansku državu kao Dalmaciju, a stanovnike naziva Dalmatima; na primjer, kaže da "Bodin i Dalmati namjeravaju da prekrše ugovore i da krenu protivu vizantijske vojske".⁴⁶ Jasno je da Ana nije imala želje da se detaljnije zagleda u ove balkanske prostore i da izučava sastav stanovništva, pa njezin carski pogled vidi samo globalnu sliku. Opisujući očev (cara Aleksija) dolazak na granicu dukljanske države, ona veli da je "stigao u klance između Dalmacije i naše zemlje". Više istraživača, pošto su identifikovali Dalmaciju koju Ana pominje sa Srbijom, ne vide zemlje koje su sačinjavale tadašnju dukljansku državu. Ana je imala politički cilj kada je prešućivala ime Dukljana, kao što ih je, s istih pozicija, J. Skilica nazivao Tribalima. Njen odbojni, superiorni stav vidi se kada na jednom mjestu kaže da je car Aleksije "krenuo ravno u Dalmaciju" pa je stigao do Lipljana, ali da nije htio napadati "jer, ma da to bijahu Dalmati, ipak bijahu hrišćani".⁴⁷ Osim njenog "hrišćanskog sažaljenja" prema stanovnicima Bodinove države, iz ovoga stava se može pravilno zaključiti da Ana ima samo jedno ime (*Dalmati*) za stanovništvo dukljanske države, iako su u njoj živjeli Dukljani (Crnogorci), Bosanci, Rašani (Srbi), dio Hrvata, dio Albanaca. Ipak, ako pažljivije čitamo, možemo primijetiti da Anin pojam *Dalmati* označava Slavene. Pošto je ona dosljedna u arhaiziranju imena, obavezni smo da tragamo za rješenjem njene nominacije.

Na tradiciji nominacije Ane Komnine i Jovan Kinam (druga pol. XII v.) naziva stanovnike Bodinove države Dalmatima; on kaže da su "Srbi, dalmatski narod", tj. da pripada slavenskim narodima, ili stanovnicima nekadašnje Bodinove države. Opisujući ratove u godini 1149, Kinam veli da car Manojlo "krene na Dalmate",⁴⁸ pa prodrijevši "u Dalmaciju (...) razori tvrđavu Ras". Njegujući staru terminologiju, Nikita Honijat, povodom pobjede cara Isaka III nad vojskom raškog župana Nemanje, pominje (oko 1192) Dalmaciju i Dalmate ("zemlji Dalmata", "nesrećnim Dalmatima", "nad Dalmatima"),⁴⁹ što bi opet trebalo da označava slavenske stanovnike te nove države. Pored naziva *Dalmati*, Honijat je upotrijebio, poput J. Skilice, i termin *Tribali*, ovoga puta u odnosu na pobunjene Rašane, svakako zadržavajući semantiku o kojoj je bilo riječi.

Jasno je da neobaviještenost, nezainteresiranost, protivurječnost, a u nekim slučajevima i tendencioznost, bizantijskih pisaca o etničkom sastavu balkanskih Slavena, ostavljaju mogućnost za nastanak različitih hipoteza. Jer, bizantijski i drugi izvori najčešće nijesu podvrgavani cjelovitoj analizi, već su uzimani oni dijelovi koji bi mogli poslužiti kao naučna potvrda određenih koncepcija. Zato se historičari međusobno negiraju, optužuju za "obmanjivanje" i "prekranje" dokumenata. U svemu tome važno je razumjeti da je u osnovi polarizacije historičara konfesijska podjela. Jer, Duklja, kao međuprostor na kome se susrijeću pravoslavlje i katoličanstvo, postala je aktuelna osobito otkad je došlo do identifikacije naroda sa konfesijskom pripadnošću. S toga i dolazi do zanemarivanja činjenice da je Duklja stara crnogorska država, a Dukljani - preci Crnogoraca, te se postavlja nerealno pitanje - kome narodu pripada taj prostor.⁵⁰

S obzirom na oskudnost sigurnih izvora, napor da se dođe do objektivnijeg odnosa prema historijskim procesima, mogao bi osloboditi nauku služenja ideji realizacije "istorijskih legitimiteta".

("Ars", br 1, Cetinje 1987)

⁴⁵ *Op. cit.*, 393.

⁴⁶ *Op. cit.*, 384.

⁴⁷ *Op. cit.*, 388.

⁴⁸ *Vizantijski izvori*, IV, 23.

⁴⁹ *Op. cit.*, 22.

⁵⁰ V. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, 144, netačno kaže da K. Porfirogenit "vrsta" u Srbe Dukljane.